

ZKUŠENOSTI PAMĚTNÍKA IDEOLOGICKÉHO ÚTLAKU PSYCHOLOGIE V DOBĚ TOTALITY

Úvahy navozené recenzí knihy „Etické otázky v psychologii“

Tragédií mého života byla a je zvýšená citlivost na nedostatek svobody. Ten jsem pocítil poprvé během věznění za okupace, kdy jsem se do Československa vrátil až 3. června 1945 po více než tříletém pobytu v nacistických koncentračních táborech, v nichž jsem ztratil rodiče, bratra a více než dvacet příbuzných. Dle otcova přání jsem šel k jeho sestře do Uherského Brodu. Přežila válku, protože žila ve smíšeném manželství. Její syn, právník, zahynul v Osvětimi spolu s dalšími účastníky odboje. Druhý zemřel v roce 1946 na následky dopravní nehody. Po čtyřech letech nuceného přerušování jsem tak mohl pokračovat ve studiu. Na reálném gymnáziu jsem v sedmé třídě zažil komunistické převzetí moci, jež mě po necelých třech letech opět zbavilo svobody. Maturoval jsem v roce 1949. Po delším přemýšlení jsem se na podzim roku 1949 rozhodl zapsat na Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně, rok a půl po komunistickém převratu. Psychologie byla teprve druhým rokem samostatným oborem a bylo ji možné studovat pouze společně s filozofií. Byl jsem si vědom toho, že výuka filozofie bude spočívat především ve výkladu marxismu a v kritice názorově odlišných filozofů.

Sliboval jsem si od psychologie různé možnosti uplatnění v praxi, nejraději ve zdravotnictví. Mými učiteli byli akademik Vilém Chmelař, člen strany, pečlivý vykonavatel fakultních funkcí a svědomitý vědec, poctivý sběratel faktů, z jejichž analýzy vyvozoval skromné závěry; docent Robert Konečný, klinický psycholog, filozof, spisovatel a básník, věřící v Boha, demokrat a humanista, citlivý klinik a přemýšlivý vědec; a dále docentka Ludmila Kolaříková, zbožná katolička, přátelská a citlivá učitelka, která se dokázala přiblížit studentům a dovedně jim předávat svoje znalosti a zkušenosti. Ona byla komunistickými radikály nejvíce pronásledována, stejně jako neohrožený docent Konečný. Po několika týdnech návštěvování přednášek jsem si uvědomil, jak nízkou úroveň studium má, a pokusil jsem se přejít na lékařskou fakultu. Děkan, profesor Herčík, mne vyslechl a řekl mi, abych rok počkal a teprve pak se znovu pokusil o přijetí. Předtím se mně sice snažil pomoci prostřednictvím rektora Vysoké školy veterinární, profesora Jelínka, kontakt s ním však byl přerušen po neshodě obou hodnostářů při návštěvě sovětské delegace, které Herčík nabízel americké cigarety, což se neshodovalo s politickým přesvědčením rektora.

Filozofická fakulta byla tehdy středem zájmu komunistické strany. Straníci se pravidelně scházeli, aby rozhodovali o zásadních věcech výuky. Důraz byl

kladen na práci ve skupinách, které měly odpovědnost za studijní výsledky svých členů. Dobří studenti byli povinni doučovat méně nadané či málo pracovité kolegy. Mně připadl úkol doučovat ve filozofii Jaroslava Dietla, který se více věnoval svému pěveckému sboru a divadlu než studiu. Přišel jsem na fakultu s přesvědčením, že na univerzitě má student právo vyjádřit svůj názor a v diskusi jej obhájit. Naivně jsem se domníval, že je cílem studia nalézat pravdu a obhajovat ji relevantními argumenty, že je smyslem vzdělání získat vědomosti, promýšlet je a naučit se samostatně kriticky myslet. Brzy jsem se však přesvědčil, že tomu tak není. Na přednášce profesora Riedla, kdysi bohatého statkáře, který včas věnoval své jmění komunistům, si několik z nás dovolilo klást mu otázky, na něž nebyl schopen odpovídat. Vykreslil nám postavu Ježíše Krista v duchu historického materialismu jako jednoho z pastýřů, kteří usilovali o změnu otrokářského řádu. Riedel se po vyslechnutí mého dotazu zarazil, a protože nemohl nalézt odpověď, rozpustil seminář. Před stranickým výborem se pak za to musel zodpovídat, což mělo následky pro tazatele. Můj učitel, akademik Chmelař, se mne zoufale zeptal: „Co jste to udělal?“ „Pane profesore,“ odpověděl jsem, „myslel jsem, že na univerzitě je možné svobodně diskutovat.“ Tato naivita mohla být příčinou předčasně ukončení mého studia. Jedině číslo na mé pravé ruce připomínající pobyt v Osvětimi mě zachránilo. Do konce studia mně však bylo znemožněno dostat nějakou práci na fakultě, která by mi umožnila přivydělat si k hubenému stipendiu.

Když jsem ve druhém roce studia chtěl přejít na medicínu, nebyl již profesor Herčík děkanem, a proto se tento únik nezdařil. Zůstal jsem tedy na fakultě a studium si zpestřoval účastí na přednáškách a seminářích angličtiny a na kurzech jiných jazyků. V posledním roce studia se mi naskytla možnost získat místo klinického psychologa na Psychiatrické klinice v Praze, což mi děkan, profesor Chmelař, umožnil. 1. dubna 1953 jsem měl v Praze začít pracovat. Úmrtí Stalina a nedlouho po něm i Gottwalda však přiostrilo politickou situaci a orgány strany se staly ostražitějšími. Když jsem koncem března šel zrána parčíkem na náměstí Rudé armády (dříve Lažanského náměstí), předběhl mě mladý muž, otočil se ke mně, ukázal mi mou fotografii a řekl stroze: „Půjdete se mnou.“ Byl jsem velmi překvapen. Šli jsme směrem k menze, před kterou stál zelený anton, vozidlo tajné policie. Odvážil jsem se cestou zeptat, proč s ním musím jít. „Však vy to dobře víte. Když se nepříznáte, nebudete

moci dostudovat a nastoupit na klinice v Praze. “Zarazilo mě, že toho o mně tolik věděl. Byl jsem však mladý a měl za sebou tříletý pobyt v nacistických koncentračních táborech, nic horšího se mi nemohlo stát. Zůstal jsem tedy klidný, když jsem nastupoval do připraveného auta. Jeli jsme dřívější Leninovou ulicí, předtím Kounicovou, k budově StB. Tam mne vedli do druhého patra. Cestou jsem průvodci sdělil, že na mě čeká na fakultě pokusná osoba. V kanceláři mi nadiktovali prohlášení, které jsem musel podepsat. Ve čtyři hodiny odpoledne jsem se musel vrátit a nesměl jsem o tom nikomu nic říci. Na fakultě jsem hned zavolal kolegovi a upozornil ho na akci StB. Přišli pro něho v neděli časně zrána a vytáhli ho z postele. Mne pak odpoledne několik hodin vyslyšali a vyzkoušeli si na mně různé vyšetřovací techniky. Utekl prý jeden z mých kolegů a označil mě za svého dobrého přítele. Chtěli zjistit, kde je, což jsem nevěděl. Střídali se ve vyslyšání a měnili taktiku, od slušnosti k vyhrožování a brutalitě. Nakonec jsem se chopil iniciativy, odvolal se na své válečné zkušenosti a zmínil se o probíhajícím procesu se Slánským a jeho spolupracovníky. Měl jsem pocit, že nemám co ztratit po tom všem, co jsem už zažil. Nakonec mě pustili a uložili mi mlčení.

V Praze jsem začal pracovat 1. dubna 1953. Seznamoval jsem se s novým prostředím a současně jsem pracoval na své diplomové práci, která se později stala i mou dizertací. V červenci jsem ale obdržel nečekaný telegram z Brna od přítele Slávka Bárty, v němž mi sděloval, že budu dělat obě rigorózní zkoušky v srpnu a že jsem dostal možnost získat doktorát 31. srpna, poslední den platného zákona. Od 1. září začal platit nový zákon, který doktorské tituly zrušil. Dozvěděl jsem se, že vědecká rada dlouho zasedala, aby vybrala vhodné kandidáty ze čtrnácti navržených, a že po dlouhém jednání vybrala čtyři, dva uměnovědce, jednoho posluchače z dělnické přípravky a nakonec po dlouhém váhání také mě. Uměnovědci se oba vzdali kandidatury poté, co se jim ozvaly výhrušné telefonáty nabádající je k odmítnutí doktorátů. Také já jsem byl obdobně vyzván, abych se vzdal možnosti získat doktorát a abych tuto „cestu“ umožnil dělnickému kádru o deset let staršímu, než jsem byl já. Snažil jsem se volajícím vysvětlit, že titul doktor budu potřebovat pro svou práci a postavení na psychiatrické klinice. Nakonec jsme my oba zbývající ve zkouškách obstáli a na právnické fakultě jsme před Leninovou bustou dostali doktorský diplom.

Na podzim 1953 jsem byl odveden na vojnu. Byl jsem zprvu v Květné u Poličky a zanedlouho poté jsem byl na devět měsíců odvelen do Hořic v Podkrkonoší, kde jsem absolvoval poddůstojnickou zdravotnickou školu spolu s mnohými vysokoškoláky, kteří z kádrových důvodů nesměli vykonávat vojenskou službu se zbraní. V září 1955 jsem se vrátil na kliniku. Podařilo se mi získat bydlení, což bylo už tenkrát v Praze velmi nesnadné. Pracoval jsem převážně na oddělení pro homosexuály vedeném docentem Kurtem Freundem. Mimoto jsem docházel do psychologické laboratoře v hlavní budově. Naivní Moravák začal pozvolna pronikat do tajů hlavního města, seznamovat se s politickou situací na klinice profesora Vondráčka, velmi vzdělaného a váženého nestraníka, který v době mé nepřítomnosti vystřídal svého předchůdce, profesora Myslivečka. V té době byli zaměstnanci kliniky

rozděleni do dvou skupin, na straníky a nestraníky. Ti první rozhodovali o těch druhých. Komunisté se však štěpili do menších skupin, které v rámci komunistické ideologie a praxe zastávaly různé směry a používaly odlišných metod. Za ortodoxní fundamentalisty bylo možné považovat docenta Horvaie a docenta Čedíka. Oba byli nesmlouvaví komunisté, přičemž se Horvai neostýchal používat metod, které byly běžné u bezpečnostních orgánů. Bylo o něm známo, že opravoval učební texty profesorů, aby se přiblížily marxistické doktríně a používaly co nejvíce teorii a výsledky bádání I. P. Pavlova a jeho spolupracovníků. Manželé Knoblochovi se svým členstvím ve straně netajili. Snažili se pracovat a jednat ve shodě se svým politickým přesvědčením a získat co nejvíce možností k uskutečnění svých vědeckých a klinických plánů. Docent Wolf a doktor Šváb patřili k mírnějším straníkům. Zástupci různých skupin komunistů se mezi sebou často neshodli. Docenti Čedík a Knobloch pracovali s vlastními psychology, docent Horvai s psychology na klinických odděleních. Odbory měly na klinice značný vliv, účast na schůzích a manifestacích byla povinná. V době, kdy jsem pracoval na klinice, byl jsem opakovaně sledován StB, jednou mě dokonce vyvedl muž v kožené bundě z místnosti, kde jsem přednášel medikům. Prvním psychologem na psychiatrické klinice byl Jan Srnc, který v roce 1947 nastoupil do práce jako asistent. Po něm přišla kolegyně Milena Chvapilová. Pracovala u docenta Čedíka. V té době byla klinická psychologie v psychiatrii ještě novinkou a mnozí psychiatři přiliš nevěděli, co by měli s psychologem dělat. Na druhé straně však chtěli držet krok s vývojem vědy a klinické praxe. Byli však i klinici, kteří chtěli s psychologem spolupracovat, aby napravili chybu Karla Marxe, který se ve svých spisech psychologii prakticky nevěnoval. Lidské chování uváděl spíše do vztahů s fyziologickými procesy. Tento přístup se projevil u některých komunistů v tom, že jednostranně navazovali na učení I. P. Pavlova a jeho nohsledů. Ivan Horvai chtěl dokonce opravovat skripta profesora Myslivečka a vpisovat ke konci každé kapitoly výklad podle Pavlovova pojetí. Volba psychologie byla tedy u některých projevem politického odporu. Je nutno poznamenat, že prakticky všichni psychiatři si při spolupráci s psychologem uchovali svou hegemonii. Je však třeba uvážit, že četní psychiatři spolupracovali s klinickými psychology na klinice dlouhodobě a v době, kdy existence tohoto oboru ve zdravotnictví byla ohrožena ideologickým tlakem marxismu.

Psychiatr Andrej Snežnevský byl vyslán sovětskou vládou, aby podnikl cestu po satelitních státech a zkoumal stav klinické psychologie v psychiatrických zařízeních. Navštívil řadu zemí a tamější zdravotnická zařízení. Po jeho odjezdu byli v řadě zemí psychologové donuceni svá zaměstnání opustit. Naštěstí se musel Snežnevský po návštěvě Polska vrátit z rodinných důvodů zpět do vlasti. Touto náhodnou událostí byla činnost klinických psychologů v československém zdravotnictví zachována. Na klinice jsme se proto báli případných následků Snežnevského návštěvy a uvažovali o možných preventivních opatřeních. Spolu s Janem Srencem jsme se na podzim roku 1959 rozhodli studovat lékařství se skupinou pracovníků ve zdravotnictví v rámci experimentálního projektu studia při zaměstnání.

U některých psychiatrů se spolupráce s klinickým psychologem stala nezbytnou součástí týmové práce. Docent Kurt Freund až do svého odchodu do emigrace intenzivně spolupracoval s několika psychology, zpočátku s doktorem Janem Srncem, později s Václavem Pinkavou a s pisatelem těchto vzpomínek na práci v Apolináři. Zval také řadu významných externích psychologů na pravidelné porady. Docent Jaroslav Skála spolupracoval s psychologem Eduardem Urbanem na protialkoholním oddělení. Trvalou spoluprací s psychology navázal také docent Ferdinand Knobloch věnující se léčbě neurotiků ambulantně a ve speciálním ústavu v Lobči. Docent Jan Fischer trvale spolupracoval s dětskými psychology na oddělení dětské psychiatrie (Hanou Drábkovou, Evou Rejmanovou). Někteří psychiatři pracovali s psychology příležitostně (docent Jiří Roubíček). Lze konstatovat, že se během času vytvořilo na psychiatrické klinice prostředí umožňující plodnou spolupráci psychiatrů a psychologů. Objektivním důkazem tohoto vývoje je publikace dvou knih, na jejichž sepsání se podílela řada psychiatrů a klinických psychologů. V roce 1966 vyšla kniha „Emoce“ z podnětu profesora Vondráčka. V redakci byli J. Diamant, M. Černý a V. Študent. Úspěch knihy, která jako druhá v tehdejší východní bloku pojednávala o dlouho opomíjeném tématu, si v roce 1968 vynutil druhé vydání, jež bylo odměněno Kuffnerovou cenou. Druhá kniha s názvem „Lékařská psychologie“ byla jednou z prvních

přehledných knih o tehdejšímu stavu lékařské psychologie v českých zemích. Jejimi pořadateli byli J. Diamant a E. Urban. Kniha vyšla pod jmény V. Vondráčka a J. Dobiáše v roce 1969, kdy jsem již byl v Nizozemsku. Spolu s docentem Dobiášem jsme v ní publikovali kapitolu o konkrétních možnostech uplatnění klinické psychologie v různých lékařských oborech, přičemž jsme vycházeli z rozhovorů s přednosty klinik fakultní nemocnice.

V období počínajícího pražského jara se zvýšila možnost podnikat studijní cesty na Západ. Tím vzrostl počet podnětů pro vývoj klinické i vědecké práce a spolupráce psychiatrů a klinických psychologů, jež se stala trvalou součástí jejich diagnostické, terapeutické i výzkumné činnosti. Členové StB však nepřestávali dohlížet na činnosti některých, pro ně podezřelých pracovníků a často je podrobovali nepřijemným výslechům. V té době jsem byl několikrát vyšetřován i já. Moje vzpomínky na průběh mé pracovní kariéry v Praze jsou názorným příkladem politického útlaku osob, nestraníků, jimž orgány KSČ nikdy nedůvěřovaly. Ukazují různé metody nátlaku a omezování, které orgány strany používaly v ideologickém boji proti „buržoazní pavědě“, psychologii. Ukázalo se však, že rozvoj vědy nelze zastavit násilím. Díky houževnatosti mnoha psychologů a kolegiální výpomoci lékařů se nakonec podařilo psychologii ve zdravotnictví natrvalo prosadit a vybojovat jí místo v mezioborové týmové spolupráci.

*doc. MUDr. et PhDr. Jiří Jindřich Diamant,
De Hoghe Weijdt 15, 1851EB Heiloo, Nizozemsko
e-mail: j.-j.blackstone@planet.nl*

REAKCE NA ČLÁNKY

Sezonalita narodenia ako biologický faktor kriminálnej aktivity Česká a Slovenská psychiatrie 2011; 6: 324–326

Dear Editor:

I read with great interest the article SEASONALITY OF BIRTH AS BIOLOGICAL FACTOR IN CRIMINAL ACTIVITY by Andre et al. published in the December issue of your Journal. Their intriguing data indicate that forensic patients charged with violent crimes were more likely born in the winter than in the other seasons. Several potential explanations were offered for this finding.

I am writing to draw attention to a possible explanation that is rather different from those mentioned by these authors. The new explanation is that children born at different times of the year have mothers of different socioeconomic characteristics. This was demonstrated in a set of approximately 52 million live births in the United States (Buckles & Hungerman, 2008). Children born in the winter were disproportionately born to women who were more likely to be teenagers and less likely to be married, and had lower educational achievement. These mothers

had low socioeconomic status. The children were therefore likely to grow up under conditions of economic deprivation. There is general agreement that such rearing environment elevates the risk for violent crime in adulthood.

Reference:

Buckles, K. & Hungerman, D. M. (2008). Season of Birth and Later Outcomes: Old Questions, New Answers. National Bureau of Economic Research Working Paper Series, NBER Working Paper No 14573. <http://www.nber.org/papers/w14573.pdf>; accessed January 30, 2012.

*Jan Volavka
PO Box 160663
Big Sky, MT 59716, USA
e-mail: janvolavka@gmail.com*